

נטילת רשות מהרב כאשר התלמיד מתכוון לצאת מן העיר

ישוב השגות הגר"א על הרמ"א

כתוב לפנינו בנמ"י מו"ק יא, א ד"ה כתיב וכו': 'פירוש שמיני של חג הוא כ"ב בחודש וכו', ומפני שנשארו שם היום ההוא ולנו בעיר, הוצרכו לקחת רשות פעם שנייה ביום כ"ד' וכו'. ובהערה בגיליון נכתב: 'ועי' ביאור הגר"א ליו"ד סי' רמב שכתב שגירסא מוטעית נזדמנה לו לנמ"י - בכ"ד לחודש'.

כיון שיש בזה נפ"מ להלכה כפי שיבואר להלן, נראה לברר האם אכן נזדמנה טעות לנמ"י, וממנו לרמ"א.

כתב הרמ"א יו"ד סי' רמב סע' טז: 'והנפטר מרבו ונטל ממנו רשות ולן בעיר צריך לחזור וליטול ממנו רשות (מו"ק ט, א ור' ירוחם נ"ב ח"ה). ודוקא שלא אמר לו מתחילה שרוצה ללון בעיר, אבל אם הגיד לו בשעה שנטל רשות אין צריך לחזור וליטול ממנו רשות (ר"ן שם)'. וכידוע המפרש על הרי"ף מו"ק אינו הר"ן אלא הנמ"י. וכוונת הרמ"א שהנמ"י כתב שקבלו משלמה המלך רשות פעם שניה לילך לביתם ביום כ"ד תשרי, ואף שקבלו רשות ביום כ"ב, זה היה רק בשביל לילך ביום כ"ג. ועל זה כתב הגר"א בביאורו שם ס"ק מט (בדפו"א ס"ק נ) את הדברים הנ"ל: 'גירסא מוטעית נזדמנה לו לנ"י, בכ"ד לחדש, וקשה לו למאי אהני להו בתחלה נטילת רשות הא ידעו שילינו שם, דשמיני טעון לינה, אלא סברו לצאת בכ"ג. אבל טעות הוא, דבכ"ג יצאו, ומוכח להיפך דאפ"ה צריך וכו', וביום השמיני נתן להם רשות לילך מחר, וביום מחרת איפטורי מיניה. ועי' ט"ז וש"ך'. עכ"ל הגר"א. ולכאורה הצדק עמו, שהרי בדבה"י (ראה להלן) כתוב ביום כ"ג ולא ביום כ"ד.

לצורך הבנת פסק הרמ"א עפ"י הנמ"י יש להציע תחילה את הסוגיא והרי"ף במו"ק ט, א:

רבי יונתן בן עסמי ורבי יהודה בן גרים תנו פרשת נדרים בי רבי שמעון בן יוחי, איפטור מיניה באורתא, לצפרא הדור וקא מיפטרי מיניה, אמר להו ולאוי איפטוריתו מיני באורתא, אמרו ליה למדתנו רבינו תלמיד שנפטר מרבו ולן באותה העיר, צריך ליפטר ממנו פעם אחרת, שנאמר [מלא"א ת, סו] בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי שָׁלַח אֶת-הָעֶם, וַיְבָרְכוּ אֶת-הַמֶּלֶךְ; [ויילכו לאֶהְלִיָּהֶם, שְׂמֵחִים וְטוֹבֵי לֵב,

1 הט"ז שם ס"ק ט מבאר ומבסס את פסק הרמ"א, ואילו הש"ך דוחוהו ומסקנתו כהגר"א. והובאו דבריהם להלן.

על כָּל-הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה לְדָוִד עֶבְדּוֹ, וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ: וְכָתִיב [דהי"ב ז, י] וּבְיָוִם עֲשָׂרִים וּשְׁלֹשָׁה לְחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי, שָׁלַח אֶת-הָעָם [לְאַהֲלֵיהֶם שְׂמֵחִים, וְטוֹבֵי לֵב, עַל-הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה לְדָוִד וְלְשִׁלְמֹה, וּלְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ], [אלמא דבעשרים ושתים ובעשרים ושלשה איפטרו מיניה - מיוחס לרש"י שם]. אלא מכאן לתלמיד הנפטר מרבו ולן באותה העיר צריך ליפטר ממנו פעם אחרת.

בתחילה יצוין שבפרש"י שבעין יעקב ד"ה אפטור ממנו מפרש כדלהלן: נטלו ממנו רשות, שכסבורים ללכת אותה הלילה, ולא הלכו. ובד"ה בצפרא אתו לאפטורי: זימנא אחרית. וזהו הדין הראשון שכתב הרמ"א: והנפטר מרבו ונטל רשות ולן בעיר צריך לחזור וליטול ממנו רשות. וכ"כ המהרש"א בחידושי אגדות שם, ולכן הקשה למה הלכו כלל ביום השמיני ליפטר משלמה, כיון שלא היה דעתם לילך מירושלים ביום שמיני שהוא יו"ט. ועיי"ש מש"כ ליישב, וראה להלן.

בר"ף על אתר מובאת סוגיא זו², והפסוק שבדבה"י הובא בשינוי: וביום עשרים וארבעה לחדש השביעי. והגיה הב"ח: צ"ל ושלשה. וכ"כ החות יאיר שם בשם ספרים ישנים³.

ובנמ"י שם מבאר בזה"ל: כתיב ביום השמיני. פירוש שמיני של חג, הוא כ"ב בחדש, הרי שלקחו רשות משלמה לפי שהיה דעתם לשוב לבתיהן ביום כ"ג, ומפני שנשארו שם ביום ההוא ולנו בעיר הוצרכו לקחת רשות פעם שניה ביום כ"ד, אבל ביום כ"ג אע"פ שלנו הלילה אחר כ"ב לא היו צריכים לקחת רשות, משום דאדעתא דהכי שיסעו למחר שיהיה כ"ג לקחו רשות. עכ"ל. על זה העיר הגר"א יו"ד שם שתי הערות, האחת, שהנוסחא כ"ד היא טעות, והשניה, שמש"כ שבכ"ד יצאו אינו נכון, שהרי בכ"ג יצאו.

ונראה לישב את הרמ"א כדלהלן.

מקורו של הנמ"י כאן - כמו במקומות רבים - הוא פירושו של הר"י מלוניל, שזכינו לו בס"ד רק לפני שישים שנה [תשט"ז], וככל דברי הנמ"י כתוב בר"י מלוניל בשינויי סדר ולשון קלים. וז"ל: כתיב ביום השמיני שלח את העם, ושמיני של חג זה הוא שנים ועשרים בחדש, נמצא שלקחו כל ישראל רשות משלמה המלך לפי שהיה בדעתם לשוב [ל]ביתם ביום עשרים ושלשה בחדש. ולפי שנשארו ביום ולנו בעיר הוצרכו לקחת רשות פעם אחרת ביום כ"ד [היינו בשביל יום כ"ד, וכן להלן בשביל יום

2 הערת אגב, הרמב"ם והטור והשו"ע לא הביאו הלכה זו וצ"ב. ועי' ערוה"ש יו"ד סי' רמב סע' טז ולהלן הע' יא.

3 יצוין שגם בפסקי הרי"ד וספר המאורות העתיקו מדבה"י וביום עשרים וארבעה, וגם שם כמובן צריך להגיה ושלשה. ועי' מנחת שי דבה"י שם שכ"ה כ"ג בכל הספרים.

4 עומד לצאת לאור מחדש עפ"י שני כתבי-יד ע"י מכון יד הרב הרצוג בירושלים.

כ"ג], אבל ביום כ"ג לא הוצרכו ליטול רשות לפי שהיה בדעתם ליסע בו ביום, וכשראו שלא נזדמן להם ולנו בלילה בירושלים, חזרו פעם שניה לפניו. עכ"ל. נמצא שכל דברי הנמ"י מקורם בפי' הר"י מלוניל, וגם שם כתוב כ"ד. ולא יעלה על הדעת ששני סופרים שונים במרחק של מאות שנים זה מזה טעו טעות זהה. הרי להדיא שהנוסחא 'כ"ד' בנמ"י היא נוסחא אמיתית, ואין לה קשר עם הנוסח 'כ"ד' שברי"ף שלפנינו. וכך כמובן הבין הרמ"א. וכן יש להעיר על הגר"א מסברא, שאחר שרבו יודע שילך למחרת למה הוא צריך לבקש שוב רשות ממנו? וצ"ע. וראה להלן.

ויש לבאר עוד, שלא ימלט שברי"ף שעמד לפני הר"י מלוניל ובוזה שהיה לפני הנמ"י היה נוסח הפסוק כמו בדה"י, כ"ג⁵, ואעפ"כ הוזקק הר"י מלוניל לפרש שלא בקשו רשות ליפטר משלמה המלך בשביל יום כ"ג אלא בשביל יום כ"ד. והוא משום דקשיא ליה, כיון שידעו שביום כ"ב לא יוכלו ליפטר ממנו, שהרי מחמת הקרבנות שהקריבו בכ"ב תשרי חייבים הם ללון בליל כ"ג בירושלים, א"כ ע"כ בקשו רשות ליפטר משלמה המלך בשביל יום כ"ג. הרי דמהני רשות לילך למחרת אף שלנו בעיר, דאם לא כן אמאי בקשו רשות. ולפי זה אם היו הולכים ביום כ"ג אחרי שלנו בלילו בירושלים לא היו צריכים לבקש רשות פעם שניה, שהרי אם הרב יודע שדעתו של התלמיד ללון אין צריך לבקש ממנו רשות פעם שניה⁶. וא"כ קשה, אמאי בקשו רשות שנית. לכן פירש הר"י מלוניל שנשתהו בעיר ביום כ"ג ולא עזבוה, ובקשו רשות ביום כ"ג בשביל לילך ביום כ"ד. ופירוש הפסוק בדבה"י הוא שביום כ"ג קבלו רשות לילך ביום כ"ד. וכן פירש הנמ"י בעקבותיו. וכן פסק הרמ"א. וניתן להמליץ על כך את

5 ופשוט שהראשונים שקדמו לדפוס, אין נוסח הדפוס מחייבם כלל. ובדרך כלל הם עצמם חזרו והשתדלו להשיג כתבי-יד דווקניים ומוגהים. ובהגהות חות יאיר לר"י מעיר שבספרים ישנים של הר"י שהיו לפניו הנוסח בו כ"ג ולא כ"ד, כמו בנוסח שלפנינו. אולם המנחת שי דבה"י שם והיד דוד כאן כתבו שהנמ"י פירש עפ"י נוסח הר"י. אלא שהמנחת שי נשאר בתמיהה על הנמ"י, ואילו היד דוד מסיק כיון שגם הר"י העתיק כ"ד והנמ"י פירש כן, אין לתלות בטעות, אלא שכך היה הנוסח בספריהם בדבה"י כ"ד. אולם עפ"י הנ"ל מבואר שאין זו ראייה כלל ממה שפירש הנמ"י כ"ד אף שהנוסח שלפניו היה כ"ג כפי שהוא לפנינו במקרא.

6 בנקה"כ יו"ד שם רוצה לומר דמה שנטלו רשות ביום כ"ב לק"מ, דשמא חששו שלא יוכלו ליטול רשות למחר ביום כ"ג. ואינו מובן, הרי הש"ך סובר שלא מועילה קבלת רשות אם לנו בעיר, וצריכים למחרת לבקש רשות שנית. אולם המהרש"א בחא"ג מבאר בשני אופנים, האחד: ואפשר שהיה בדעתם לילך ביום השמיני מן העיר וללון בתוך התחום, ושוב חשבו ללון שם וע"כ הוצרכו ליפטר שנית ביום כ"ג לחודש וכו'. ואפשר שלא ידעו הך דרשא [דשמחה ביום השמיני] עד אחר שנפטרו משלמה ביום ח' שאז הודיע להם הך דרשא, ושהו שם ולנו שם, והוצרכו ליפטר פעם שנית למחרת. עכ"ל. ומבואר דפירש את הסוגיא דלא כהנמ"י ורבינו. שור"ר שכבר עמדו על כך הטל חיים והשפ"א כאן שדברי המהרש"א הם דלא כהר"ן, ושאף לא הזכירו כלל. וראה להלן מהמדרש רבה.

מטבע הקדמונים 'ובנ"י יוצאים ביד רמ"א⁷.

אלא שהגר"א חולק גם על כך, משום דמפורש בקרא בדבה"י ששלח את העם ביום כ"ג, והיאך אפשר לומר שהלכו רק למחרתו ביום כ"ד? וכן נקט הש"ך שם ס"ק לג. אולם י"ל שכשם שביום כ"ב לא שלח את העם אלא רק נתן להם רשות, ה"ה י"ל שביום כ"ג נתן להם רשות בשביל יום כ"ד.

ועוד יש להשיב על כך יתירה מזו, לפי שמצינו בבראשית רבה [שהוא מדרש קדום ומוסמך ביותר כידוע] בפרשת נח פרשה לה פיסקא ג⁸ מפורש כהר"י מלוניל שהלכו ביום כ"ד. וז"ל המדרש שם:

ואוחרנא דרש, כתיב ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך, מה ת"ל וביום עשרים ושלשה לחדש השביעי וכו', אלא נטלו ממנו רשות, והמתינו שם ימים אחרים, וחזרו ונטלו ממנו רשות פעם שניה, לכך נאמר ביום עשרים ושלשה וכו'.

הרי להדיא שלא הלכו בכ"ג, אלא המתינו כ"ב וכ"ג. ויתירה מזו, בכת"י אחד של מדרש רבה שם הנוסח הוא: והמתינו יום אחד⁹. וזהו להדיא כהר"י מלוניל ונמ"י.

ובאמת כל זה כבר מבואר ע"י הרש"ש בהגהותיו הנפלאות לתלמוד בבלי בכלל, ולמדרשים בפרט. וז"ל בהגהותיו על המדרש שם באות ז: משמע מכאן דשהו לכל הפחות עוד שני ימים (כ"ב וכ"ג) וא"כ הלכו ביום כ"ד. וסייעתא גדולה להנ"י במו"ק (ט, א), וכפי שפירש הט"ז (יו"ד סי' רמב ס"ק ט) את דבריו עיי"ש, ודלא כהגר"א ז"ל שם שכתב דטעות הוא דבכ"ג יצאו. עכ"ל¹⁰.

7 הב"ח בהגהותיו לרי"ף וחתנו הט"ז יו"ד שם ס"ק ט כיוונו לזה מדעתם, וקיימו פסק הרמ"א. שו"ר בעץ חיים למהרח"א בלשונות דף ד ע"א ד"ה יראה, שג"כ כתב לבאר כן את הרמ"א. הביאווה החיד"א בפתח עינים והיד דוד מו"ק ט, א. ובכתונת פסים על הנמ"י מו"ק שם כתב שהט"ז נדחק ליישב את הנמ"י. אולם כאמור הט"ז כיוון לדברי הר"י מלוניל.

8 יצויין שלא חפשתיו, וה' הטוב זמנו לפניי: בשו"ע החדש ציינו בטעות בנקודות הכסף יו"ד שם למדרש זה, שהרי דברי המדרש סותרים למש"כ הש"ך בשם הרד"ק, והיה להם לציין לסוגיא במו"ק. [ועי' רש"י שמות ז, יט וד"ל].

9 וכן הגיה המדרש ביפה תאר: והמתינו יום אחד. ובאות אמת הגיה את המדרש וגרס: נטלו רשות ממנו. שו"ר במפרש לדבה"י (שם, אינו רש"י) בפירושו השני, שהנוסח במדרש רבה שלפניו: יום אחד. וכ"ה הנוסח בפירוש מהר"י קרא מלכים (תלמיד רש"י) שהביא המד"ר.

10 גם הקרן אורה הביא מהמדרש לסייע לט"ז שדבריו נכונים ומסתברים מאוד, ולא הזכיר את החולקים עליו [ועי' שו"ת חת"ס אור"ח סי' קא ובהע' ד שם, ושו"ת אהל משה להגרא"מ מפינסק סי' סח, היאך העירו על הגר"א בנידונם. ואכ"מ]. וראה ערוה"ש יו"ד סי' רמב סע' מג שדחה בקל דברי הט"ז, ופלא שגם איהו לא עמד על המד"ר הנ"ל דמוכח כהט"ז. [ועי' אנצת"ל ערך כבוד רבו ציונים 364-366 וכמובן שעפ"י הנ"ל אין הדברים שם מדויקים]. בקרן אורה שם הוכיח כן

וכן מבואר בחדרי דעה להגרייז הוטנר זצ"ל יו"ד סי' רמב סע' טז אף בדעת הרי"ף לפי גירסא דידן כ"ד. וז"ל:

בהגה ב', הנוטל רשות מרבו ולן באותה העיר כו', ודווקא שלא אמר לו מתחילה. הכל תמהו על זה, דע"כ ט"ס ברי"ף, דבקרא כתיב כ"ג עיי"ש. ולענ"ד פשוט דבאמת צריך להגיה ברי"ף שהוא פירוש משל עצמו דנסעו ביום כ"ד, ומשום הכי הוצרכו ליטול רשות שנית, דמעיקרא ביום השמיני כשנפטרו מלפניו בודאי כוונתם על יום כ"ג, דביו"ט ודאי לא ילכו. ועוד דקיי"ל דטעון לינה, ובודאי הוה על יום כ"ג. וכשמודיע תחילה לא היו צריכין לפטור שנית, אלא לפי שנמלכו על כ"ד לקחו ביום כ"ג רשות שנית. והכריחו זה להרי"ף לפרש כן, דאי ס"ד דמתחילה לקחו רשות על יום כ"ג ונסעו ביום כ"ג, ואפ"ה צריך ליטול רשות שנית, א"כ אין ללמוד משלמה, דהתם מלך דקיי"ל דאין כבודו מחול משו"ה צריך ליטול שנית רשות, אבל רב שמחל על כבודו דכבודו מחול, א"כ כשנותן לו רשות בפירוש, למה יהיה צריך ליטול שנית. וע"כ דפשיטא להש"ס דבכה"ג ודאי לא צריך, אלא כשנמלך ולא ידעו הנותנין רשות, ומשו"ה שפיר יליף הש"ס משלמה.

עיקר דבריו הם כדברי הגהות הב"ח לרי"ף והט"ז הנ"ל, שבקשו רשות ביום כ"ג בשביל לילך ביום כ"ד. והוסיף ראיה לכך, שאם לא נפרש כן י"ל שרק אצל מלך צריכים לבקש רשות פעם שניה, כיון שאם לנו בעיר אחר שבקשו רשות ורצו לילך למחרת י"ל דמהני רק מטעם מחילה כיון שידע שרוצים לילך למחר, וקיימא לן דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, לכן צריך לבקש רשות שנית. אבל רב שמחל על כבודו מחול, וא"צ לבקש שנית. ומוכח שגם אצל מלך אין צריך לבקש רשות שנית, ורשאים לילך מחמת הרשות ולא מדין מחילה, ולכן אין צריך לבקש שנית. והשתא ילפינן ממלך לרב להקל, שאין צריך לבקש רשות שנית.

אולם בנקה"כ שם הביא ראיה מתוספתא מפורשת שהלכו לביתם ביום כ"ג ולא ביום כ"ד. וכך כתוב בתוספתא סוכה פ"ד ה"י: יכול לא היו טעונים לינה, ת"ל ביום כ"ג לחדש השביעי שלח את העם, הלכו לאהליהם. והא כיצד, נפטרו מבעוד יום, והשכימו והלכו להם. הרי שהלכו ביום כ"ג ולא ביום כ"ד.

ויש להשיב, דאף אי נימא שלדעת התוספתא הלכו ביום כ"ג, מ"מ מבואר בתוספתא כהרמ"א, דסגי במה שנפטרו ביום כ"ב כדי לילך ביום כ"ג, ואין התלמיד צריך ביום

מהמעשה עם תלמידי רשב"י. גם בטל חיים מו"ק ובשפ"א כתבו שבמדרש רבה מבואר כהט"ז. ור' מהרש"א בחא"ג, תשובה מאהבה ח"ג סי' שעה, עיון יקב, פתח עינים ושפ"א מו"ק כאן וברכ"י יו"ד סי' רמב סע' כ, שדנו בביאור המעשה של רשב"י ותלמידיו, חלקם ביארוהו כהנמ"י וחלקם ביארוהו שלא כהנמ"י.

כ"ג כשעוזב את העיר אחר שלן בה ליפטר שוב מרבו. דלא נזכר בתוספתא שביקשו רשות ממנו פעמיים. והתוספתא בענין זה דלא כגמרין. ובערוה"ש יו"ד סי' רמב סוף סע' מג מבאר שהרמב"ם סמך על התוספתא. אולם הרמב"ם לא הזכיר כלל הדין שצריך ליפטר מרבו¹¹.

ובינותי בספרים, וראיתי במאירי ר"ה ה, א שמעתיק את התוספתא בתוספת שתי מילים. וז"ל המאירי שם ד"ה עולי רגלים: וכדתיא וכו'... הא כיצד נפטרו בשמיני ולנו בלילה והשכימו למחרתו וחזרו ונפטרו והלכו להם. וזהו כגמ' דידן, שנפרדו ממנו פעמיים. אולם הר"י מלוניל יפרש התוספתא והלכו להם ביום כ"ד, וכפי שמפרש הפסוק בדבה". וכצ"ל כדי להשוות התוספתא למדרש רבה.

הרי שע"י חשיפתם וגלויים של חיבורי הראשונים כמלאכים, שזוכים אנו להם בס"ד בדורינו, ניתן לעמוד על ברור שמעתתא אליבא דהלכתא, וטובה ציפורן של ראשונים וכו'. וזכינו בס"ד להעמיד פסק הרמ"א על תילו, שהנפרד מרבו על מנת לילך למחרת, ולן בעיר, אין צריך ליפטר שוב מרבו למחרת כשעוזב את העיר¹².

11 שו"ר להג"ר ישעיה פיק ברלין בספרו אומר השכחה סי' מז שזו פליאה גדולה שהרמב"ם וטושו"ע השמיטו דין המפורש בגמ'. ועיי"ש שטרח לבאר מנ"ל להנמ"י לחלק בין אם אמר לרבו בתחילה או כשלא אמר לו. וביאר עפ"י הגמ' בברכות לא, א דנפטר מחבירו מתוך דבר הלכה, וכ"ש תלמיד שנפטר מרבו. אולם עפ"י הנ"ל מבואר שחילוק זה הוא עפ"י מה דמצינו בקראי שבקשו להפטר ביום כ"ב אף שהיו חייבים ללון בעיר בכ"ג. הרי דהיכא דהרב ידע מתחילה ניתן לבקש ממנו רשות יום קודם כדי לצאת למחרת.

12 כמובן שהרד"ק לא פירש כהר"י מלוניל וכפי שהביאו הש"ך. וכן משמע מסתמיות המאירי. אולם הרד"ק לא ראה פ"י הר"י מלוניל, ויתכן שאם היה רואהו היה גם מפרש כמותו. וק"ל. והנה הש"ך שם מוסיף שכדברי הרד"ק כן משמע להדיא מפרש"י [ר"ל המיוחס לרש"י] בדבה"י שם. והמעייין שם יראה שאין הדבר ברור כלל ועיקר. וז"ל המפרש לדבה"י שם: וביום עשרים ושלשה... ובמלכים כתוב וביום השמיני שהוא כ"ב לחודש. פתרון, ביום השמיני נתן להם רשות לילך לאחר החג, ולמחרת כשיצא החג אז הלכו כולם יחד. וצ"ב דזהו להדיא להיפך מן הרד"ק, שהרי סגי במה שקבלו רשות ביום כ"ב לחודש לילך ביום כ"ג. וכן לפירוש השני שכתב המפרש שם בזה"ל: ענין אחר ביום השמיני נתן להם רשות ושלח אותם היושבים בתוך תחום שבת וכל מי שירצה ליסע ולילך באותו היום באותו התחום. ולמחרת שלח את העם כולו. גם פ"י זה אינו כהרד"ק, ואינו סותר את פסק הרמ"א, דהיו כאלה שהלכו בכ"ב והיו כאלה שהלכו בכ"ג, ואף אחד לא קבל רשות פעמיים. ולבסוף הביא המפרש שם את המדרש הנ"ל, וז"ל: ובבראשית רבה מפרש נטלו רשות ממנו והמתינו עוד שם יום אחד וחזרו ונטלו רשות עוד למחרת פעם שניה, ולא הלכו היינו יום כ"ג. וזהו להדיא כפסק הרמ"א עפ"י הנמ"י וכהר"י מלוניל. ודברי הנקוה"כ צ"ב. [שמא קטע זה של הנקוה"כ אינו מהש"ך אלא מאחד מבניו או תלמידיו, ונשמט הצינור].